

НЕУНИШТИВЕ СНАГЕ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ ПРОДУЖУЈУ БОРБУ У ТОКУ ЦЕЛЕ ЗИМЕ 1941 — 1942. ГОДИНЕ

На саветовању Ваљевског и Подринског одреда и Посавског батаљона у Драгодолу, констатовано је да окупатор „није успео да уништи живу снагу наших одреда“

Снаге Ваљевског и Подринског партизанског одреда, после продора немачких снага са линије Ваљево — Лозница до Ужица, нашле су се у јаким саставима иза леђа непријатеља. Осим колубарских чета, које су се концентрисале током немачке офанзиве код Калуђерских бара на Тари, све остале снаге Ваљевског и Подринског одреда биле су на територији ваљевског округа. Као и остали одреди, и Ваљевски је изгубио велики број војних и политичких руководилаца. Осим Драгојла Дудића, који је погинуо 29. новембра у Мачкату на Златибору, истог дана пао је при повлачењу, на Златибору и Чедомир Милосављевић, политички комесар Рађевског батаљона. Тешко рањен у борбама код Љубовије, да га Немци не би заробили, он се сам убио. Др Милош Пантић погинуо је приликом преласка у Санцак. Секретар Окружног комитета Ваљева, Обрад Стефановић погинуо је такође приликом повлачења ка Санцаку, као и многи други војни и политички руководиоци батаљона и чета.

Окружни комитет Ваљева, после пада Ужица и осталих делова западне Србије, дао је иницијативу да се одржи заједничко саветовање војних и политичких руководилаца партизанских снага које су остале на територији ваљевског округа. Поред Ваљевског одреда, који је имао тада још преко хиљаду бораца, и Подринског, који је имао око 400 бораца, ту је било и око 200 бораца Тамнавског батаљона Посавског партизанског одреда. Световање је сазвано да би се анализирао настала ситуација и донеле одлуке у циљу учвршћења и ојачања борбене способности партизанских снага, како би се наставиле борбе против окупатора и издајника.

Саветовање је одржано 4. децембра у селу Драгодолу код Пецке. Њему су присуствовали у име Ваљевског партизанског одреда Здравко Јовановић, командант одреда, Милосав Милосављевић, политички комесар одреда, Милка Минић, Милош Ђурић, командант Рађевског батаљона, и други. Представници Подринског партизан-

ског одреда били су командант одреда Небојша Јерковић и заменик команданта Данило Лекић. Представници Тамнавског батаљона Посавског одреда били су Добросав Симић, Стеван Борота, Јосип Мајер и Павле Петковић. У раду саветоваша учествовали су и инструктор Покрајинског комитета за округ Ваљево Милош Минић и инструктор Покрајинског комитета за округ Шабац Миодраг Ивковић.

После отварања саветовања, реферат је поднео инструктор Минић. У анализи догађаја он је, поред осталог, рекао да су Немци, недићевци, љотићевци, белогардејци и четници". . . успели су да освоје наше градске центре, успели су да нас лише фабрике муниције, успели су да привремено поремете везе одреда и команди и испремећу снаге одреда. Али нису успели да разбију наше одреде. . . ." Истичући праве узроке продора окупатора на ослобођену територију, Минић је констатовао да окупатор „није успео да уништи живу снагу наших одреда."

У дискуеији на саветовању говорено је о даљим борбама против непријатеља, али и о могућностима акција самог непријатеља, који ће све покушати да би уништио партизанске јединице. Стога је на саветовању закључено да се у току даљег ратовања са фронталног облика пређе на герилску борбу.

После саветовања у Драгодолу, у штаб Ваљевског партизанског одреда дошао је Мирко Томић, члан Главног штаба Србије. Томић је сазвао ново саветовање војних и политичких руководиоца. На овом саветовању, на инсистирање Томића, одлучено је да се сваки одред упути на своју територију, коју је раније држао, у циљу даљег војно-политичког рада у позадини непријатеља.

Јединице су после овог саветовања упућене на своје терене. Подрински партизански одред реорганизован је на месту званом Прослоп у Царини половином децембра, када су чете одреда попуњене. Одред је са око 350 бораца 16. децембра кренуо у Поцерину и Мачву. У Драгодолу је оставио при Ваљевском одреду болницу са болесним и рањеним партизанима, као и комору одреда.

Само неколико дана после повратка на свој терен, одред су разбили Немци, недићевци, љотићевци и четници. У свом извештају инструктор Покрајинског комитета Милош Минић о овом случају пише (називајући Подрински партизански одред Мачванским): „. . . Мачвански одред уништен је при покушају продора у Мачву. Од 350 бораца остала је само горепоменута чета, штаб је уништен осим друга Шпанца. . ." Чета коју помиње Минић је група од 30—40 бораца, а Шпанец је Данило Лекић.

До краја месеца марта не само да су, после разбијања, уништене све снаге Подринског партизанског одреда већ и целокупно његово партијско и војно руководство. Добросав Радосављевић, секретар Окружног комитета, ухваћен је 14. марта, и почетком априла 1942. године обешен у логору. Многи су ивршили самоубиство да не би пали непријатељу у руке. Командант одреда Небојша Јерковић погинуо је у ноћи између 27. и 28. децембра; инструктор Покрајинског комитета Миодраг — Миле Ивковић ухваћен је заједно са чланом Покрајинског комитета КПЈ за Србију Трајком

Стаменковићем у ЈБубићу у близини Чачка у пролеће 1942. године и одведен у Немачку где је стрељан. Само Данило Лекић, и мања група бораца, која се прикључила саставу Ваљевског одреда, успела је да се спасе. Подриње је после уништења његових борбених снага остало сбезглављено, без политичких и војних радника. За покретање нове борбе доцније, били су потребни посебни политички и организациони напори.

Ваљевски партизански одред успева да очува један део слободне територије водећи непрекидне борбе са Немцима и квислинзима

Зима 1941/42. била је необично јака, с великим снеговима и врло ниским температурама.

У другој половини децембра 1941. године, јединице Ваљевског партизанског одреда реорганизоване су. Чете су попуњене и предузет је врло обиман политички рад партијских организација. И поред великог броја изгинулих и рањених партизана, одред је имао шеснаест чета, а у свакој од њих партијску организацију. Иако су то били дани крајњих напора, непрекидне борбе с непријатељима, као и пуне оскудице у муницији и одећи, борци комунисти одржавали су редовно партијске састанке и проучавали теоријски материјал у присуству чланова Окружног комитета Ваљева. Одржавани су реферати о морално-политичком васпитању и о подизању духа бораца и народа. У јединицама су одржаване приредбе о чему се у забелешкама партијске јединице Друге чете Подгорског батаљона, поред осталог, каже: „... док ће чета бити на одмору посветити јој нарочиту пажњу, одржати што пре четни састанак, приредити људству више разоноде путем песме." Обрађена је нарочита пажња раду са омладином. Појачаван је рад међу женама, стваран народноослободилачки фронт и организована обавештајна служба. Издаван је и лист „Партизан“, у коме су објављиване вести и чланци. Лист је издаван као орган Ваљевског партизанског одреда. Посебна пажња посвећена је организацијама СКОЈ-а, које су такође биле у свих шеснаест чета Ваљевског партизанског одреда у другој половини децембра 1941.

Са слободне територије упућена је 18. децембра специјална група од око 200 бораца у рачанеки срез ужичког округа. Члан Главног штаба Србије Мирко Томић ставио је овој групи у задатак да на територији рачанског среза окупи расуте борце Рачанског батаљона Ужичког одреда и да их доведе на слободну територију Ваљевског одреда. На челу ове групе налазили су се Радивоје Јовановић — Брадоња и инструктор Покрајинског комитета Милош Минић.

Крећући се по највећем мразу, услед кога су се пушкомитраљеви тешко палити, и водећи непрекидне борбе са четницима, припадници групе провели су две недеље у напорном покрету. После тога вратили су се у састав Ваљевског одреда. Рачанеки батаљон већ раније био је престао да постоји.

Специјална група Ваљевског одреда, која се враћала из рачанског среза, 1. јануара 1942. године избила је на Пашину раван, где

је постројена да би прославила Нову годину. Пред стројем су говорили Радивоје Јовановић и Милош Минић о перспективама народноослободилачке борбе народа Југославије. На дан 2. јануара група је стигла у Поћуту, где се налазио штаб Ваљевског одреда и један део његових снага.

Борци Тамнавског батаљона упућени су другом половином децембра, после реорганизације, у Подгорину и Тамнаву, где су имали врло тешке борбе са четницима. У Дошој Буковици батаљон је водио борбу са четницима, и двадесет њих избацио је из строја. Два дана доцније, 24. децембра, у Новацима и Кожуару, једна чета Тамнавског батаљона такође је водила борбу са четницима. Међутим, пошто су борци ове чете били родом из околних села, то их је већина отишла својим кућама с намером да се код породица прикривају испред непријатеља. Остале три чете батаљона су код гробља на Чучугама водиле жестоку борбу са четницима и на јуриш заузеле њихове положаје. Партизани су им нанели велике губитке. Погинуо је командант издајника и преко 20 четника. Партизани су задобили знатан плен у муницији и намирницама.

На граници села Трлића и Памбуковице, 25. децембра, батаљон је наишао на концентрисане четничке и недићевске снаге под командом издајника Будимира Босиљчића, које су имале око 3.000 људи. У оштрој и неравној борби партизани су успели да задобију још једну победу. Ту је погинуо заменик четничког команданта и неколико десетина четника. Издајници су били приморани на повлачење.

Сутрадан, 26. децембра, батаљон је у селу Туларе нападнут концентрисаним снагама масе четника, који су такође били одбијени. Све до повратка на сужену слободну територију Ваљевског одреда, борци Тамнавског батаљона водили су непрекидне борбе. Њихов поход имао је огроман морални и политички значај. Народ је после непријатељске офанзиве, ужаених прогона и непријатељског поседуња слободне територије, поново видео своје борце, и враћена је вера у ослободилачке снаге. Борци су током овог офанзивног марша, мада скопчаног са доста жртава и многим страдањима услед хладноће и оскудице, дошли до новог наоружања и муниције, запленили од непријатеља, тако да је сваки борац при повратку у Поћуту имао по 100 метака, док су при поласку половином децембра борци располагали са по 30 метака. Све непрекидне борбе водили су са запленимом муницијом.

Колубарски батаљон Ваљевског партизанског одреда, после повратка његових делова који су учествовали у покушају окупљања бораца у рачанском срезу, задржао се на простору Поћута — Лесковице — Сушице. Командант батаљона постао је Милош Дудић, докле командант Рађевског батаљона. Политички комесар је Жикица Јовановић — Шпанац. Бројно стање батаљона било је смањено губицима претрпелим у борбама током месеца децембра, а и појавама дезертерства услед деморалисаности и колебљивости појединих припадника. Батаљон је имао пет чета са око 400 бораца. После реорганизације батаљона извршене су промене и у командном саставу чета. Батаљон је патролирао на терену појединих се-

ла слободне територије и контролисао пут Ваљево — Ужице. Имао је неколико мањих сукоба са непријатељима.

Половином децембра, Рађевски батаљон повучен је са положаја у области Крупња, где је водио упорне борбе са Немцима и белогардејцима код Мачковог камена, на месту званом Грујине баре, где су у првом светском рату 1914. године вођене огорчене борбе са аустроугарским нападачима.

Повлачењем Рађевског батаљона са терена Крупња, Рађевина поново пада у руке непријатеља. Број бораца се и у овом батаљону смањивао услед губитака у борбама и страшне хладноће. Температура је била до минус 40°. У току реорганизације Рађевског батаљона Милош Дудић упућен је за команданта Колубарског батаљона. Политички комесар Рађевског батаљона био је Ранко Зец, именован на место Чедомира Милосављевића, који је погинуо при повлачењу у Санџак. Чланови штаба батаљона били су свештеник Влада Зечевић, који се, по одобрењу Врховног штаба, вратио из Санџака, где се био повукао са партизанским снагама из Ужица, и поручник Ратко Мартиновић. Батаљон је имао четири чете.

Другом половином децембра чете Рађевског батаљона прокрстарице су територију Рађевине и водиле честе мање борбе са четницима. По селима су борци батаљона одржавали састанке. Народ је партизане срдечно дочекивао и помагао их колико је могао, с обзиром да се на овој територији већ месецима водио рат и да је помоћ народа била главни извор снабдевања народноослободилачких снага.

Борци Рађевског батаљона 21. децембра сукобили су се са већом групом Немаца и недићеваца у селу Брезовици, и то изненада. Непријатељ, који је покушао да опколи партизане, потучен је до ногу. Рађевски борци пробали су непријатељски обруч, и потом Немце и недићевце приморали на повлачење. Поред већег броја недићеваца, погинула су и 22 Немца, међу којима три члана командног састава. Рањено је 12 непријатељских војника. Партизани су у овој борби имали само два лакше рањена борца. Један од њих био је Влада Зечевић. Заплењен је један пушкомитраљез са доста муниције, минобацач са 30 бомби и извесна количина ратне спреме. После ове борбе, чете су стигле на слободну територију у Драгодол.

Четврта чета Рађевског батаљона, названа Ударна чета, упућена је у Азбуковицу у циљу контролисања саобраћајних линија ЈБубовија — Крупањ и ЈБубовија — Лозница. Борци су пресретали непријатеља, уништавали га, вршили извиђања и одржавали са народом конференције. Чета се сукобила са јаким четничким снагама у селу Царићу 25. децембра, и била изненада нападнута. У току борбе четници су убили 8 бораца Ударне чете. Међу погинулима био је и командир чете Рајко Јовановић, бивши подофицир старе југословенске војске и члан Комунистичке партије. Бранећи одступницу бораца, командир Јовановић је јуначки пао, а чета је растурена. Њени делови су се после скупљали у Драгодолу. Услед смањеног бројног стања, чета је расформирана; њени остаци прикључени су Трећој чети Рађевског батаљона.

Ваљевски борци прослављају дочек Нове године 1942. и по хладноћи од 40 степени врше поход у Колубару, Рађевину и Подгорину

Окружни комитет Ваљева упутио је писмо партијским организацијама јединица Ваљевског одреда позивајући их да организују дочек Нове године 1942. за борце и народ слободне територије. Утврђени програм дочека је политичке садржине и борбен.

У писму Окружног комитета за прославу Нове године, поред осталог, каже се: „Приближује се 1. јануар 1942. године. Потребно је тај дан обележити по четама. Године 1941. донела је низ крупних догађаја, а на почетку 1942. године назире се још крупнији и значајнији догађаји у којима ће Комунистичка партија имати да одигра велику и одговорну улогу. Зато је потребно да се нашим друговима партизанима детаљно објасне догађаји, како они који су протекли, тако и они који се предвиђају, да им се нарочито укаже на задатке који очекују партизанске одреде. Окружни комитет ће свим партијским јединицама по четама за дан 1. јануара послати реферат о политичким догађајима у свету и код нас, а партијским јединицама остаје да обавезно припреме у својим четама дочек Нове године, на коме ће, поред читања поменутог реферата, бити и другог, забавног и културног програма. . . За овај други део програма партијске јединице треба да се саме унапред побрину”.

У селима слободне територије око Пецке, Драгодоља и Скадра, обављена је свечаност дочека Нове године. У свечаности су учествовали, поред бораца Ваљевског одреда, и остаци Подринског партизанског одреда формираног у Мачванску чету. Прослава је обављена у селима у подножју леденог и снежног Маљена и Медведника. Све чете имале су програм, а на њиховим приредбама учествовали су и сељаци.

Борац Колубарског батаљона Иван Драјић био је на стражи, између два и четири часа после поноћи првог јануара 1942. године, и тада је, прозеблих прстију, записивао у свој дневник, непосредно пошто је завршена свечаност прославе: „Преко дана припрема, увече спустили смо се школи лесковичкој, где смо дочекали Нову 1942. годину . . . За ову прославу позвани су и овдашњи сељаци, али је одзив био слаб. Прво стога што је снег и данас цео дан падао, а ноћас зима оштрија, поред затрпаних пртина, те у овим приликама сваки је радије остао код куће . . . а поготову што су већином бојеви или са врло слабом обућом. . . Пошто су били задовољни са програмом, обећали су да ће за српску православну годину они сами припремити већи дочек и већу посету. Овој приредби присуствовале су и учествовале Пета и Шеста чета Колубарског батаљона”.

Прва тачка програма била је песма „Партизанка”. Потом је комесар Пете чете Милан Дракулић одржао говор о војној и политичкој ситуацији код нас и у свету. Сељаци су му упадали у реч одобравајући излагања. Хор бораца отпевао је затим једну борбе-

ну песму, па је дат „Врапчев рапорт“. То је приказивање ситуације у ведром стиху, са иронијом на рачун непријатеља. Онда је изведен комад „Издајице“, у коме су приказани Недић, Љотић и Пећанац. Хор Шесте чете рецитовао је две песме, „Светле гробове“ Јована Јовановића Змаја и „О, класје моје“, Алексе Шантића.

После програма приређена је игранка. У леденој зимској ноћи вило се коло бораца и сељака. Слободна територија у западној Србији прославља испраћај славне 1941. и дочекује годину нових нада, у којој треба давати нове жртве. У поноћ је светлост угашена. Услед оскудице у петролеју, то је био један велики жижак. Браниоци слободне територије, под оружјем, честитали су једак другом Нову годину, љубили су се и желели партизанску срећу и успех. Комеџар Дракулић позвао их је у мраку, на свечану тишину од два минута у спомен изгинулих другова. А онда је клицано народу, Комунистичкој партији, партизанима широм Југославије, Црвеној армији . . .

Свечаност је тиме била завршена. Сељаци су се кроз дубок снег враћали својим кућама, а борци отишли на своје дужности, на страже и у заседе. У њиховом изразу било је храбрости и мисли на победу . . .

Уочи Нове године, група партизана упућена је у Ваљево да изврши демонстративан напад. Они су успели да уђу у град и да се приближе једној кафани у Грацу, где је била група пијаних четника. Бацили су неколико бомби на кафану. Група се потом повукла, а међу четницима и Немцима у Ваљеву настала је паника и пуцњава из страха од партизана.

По наређењу штаба Ваљевског партизанског одреда, батаљони су, после прославе дочека Нове године, упућени на терен ваљевског округа у циљу обиласка партијских и партизанских упоришта, одржавања састанака са сарадницима народноослободилачког покрета и упознавања ситуације на територији округа. И да би показали народу да непријатељ и поред све надмоћности и самохвалисавости није уништио партизанске борце.

Колубарски батаљон кренуо је из села Лесковице правцем Бачевци — Пријездић — Мратишић — Буковац. Код осовне школе у Буковцу једна партизанска десетина водила је борбу са мањом групом четника. Група је пет четника избацила из строја

Подељен у две групе, батаљон је обишао већину колубарских села и 19. јануара вратио се у Лесковицу. Утврђено је да су непријатељи, Немци и квислинзи, завели над народом страховит терор, да људе масовно хапсе, муче и убијају. Батаљон је имао неколико мањих сукоба са четницима који су панично бежали пред појавом партизана. Заробљени четници изненађивали су се присуству партизана. Изјављивали су како им је службено саопштено да су партизани уништени и да више не постоје.

Рађевски батаљон кренуо је на свој марш преко територије Рађевине и Подгорине из села Драгодолу 7. јануара 1942. године. По наређењу штаба одреда, на територији Рађевине и Подгорине расформиране су партизанске радионице бомби, обуће, кожуха, као и пекарнице. Роба из ових радионица делимично је подељена

борцима, делимично превезена у крај око Поћуте. Са израђеном робом кренуло је и око 40 кола натоварених резервом партизанске пшенице, која је из житородних подручја ваљевског и подринског округа извучена у ова села још у току јесени 1941. године. И пшеница је лагерована у Поћути. Млади радници, који су били запослени у радионицама, и сви стражари око радионица, распоређени су по четама Рађевског батаљона. Старији људи упућени су у склопишта по кућама.

Три чете Рађевског батаљона на свом походу састале су се са два чета Подгорског батаљона у Голој глави. Већа колона четника из Посавотамнаве сукобили се у Голој глави с партизанима. Под дејством пушкомитраљеза и партизанских бацача четници су се разбежали. Њихов војвода, познати зликовац Будимир Илић, самозвани војвода Церски, на коњу је побегао ка Коцељеви. Ту се дознало да је овај војвода пошао да хвата партизана, пошто су му Недићеве власти обећале 3.000 динара за главу сваког партизанског борца. То је био четнички разбојник који је јевтино продавао евоје издајничке услуге.

Партизани су 14. јануара из Голе главе прешли у село Доње Црнијево, где су одржали збор. Користећи маглу, већа група четника привукла се, запосела висове око партизана и отпочела напад. Иако у неповољном положају, партизани су минобацачима и пушкомитраљезима и овога пута растерали четнике и нанели им губитке. Међу рањеним партизанима налазио се и Живан — Жића Марковић, заменик команданта Рађевског батаљона, који је од повреда ускоро умро.

Рађевски и Подгорски батаљон пребацили су се у зору 15. јануара преко слеђеног Јадра. Борци су газили реку до појаса. Стигли су у Поћуту, где су концентрисане све снаге Ваљевског одреда.

После напуштања села око Пецке, слободна територија била је сужена на села Совач, Ребељ, Поћуту, Брезовицу, Вујиновачу и Лесковицу испод планина Повлена, Медведника и Јабланика. Око ове територије налазиле су се четничке снаге, са којима су се партизани скоро свакодневно сукобљавали.

Половином јануара непријатељ је припремио план напада на партизанске снаге на суженој слободној територији с намером да их уништи. Концентрисане су јединице Немаца, недићеваца, љотићеваца и четника с артилеријом. За ову операцију Немци су припремили и специјалну планинску јединицу маскирану белим мантилима како би војници били непримећени у снегу. Снаге које су опколиле одред имале су око 3.000 војника.

Уочи општег напада на ослобођену територију 19. јануара, четници су у селу Мравињацима ударили на Мачванску чету. Напад је био изненадан и силовит. Борци Мачванске чете јуначки су дали отпор. У помоћ су им стигле колубарске чете и приморале четнике да се повуку наневши им губитке. Заробљено је десетак издајничких војника. Главни непријатељски напад извршен је 20. јануара. Партизани су очекивали непријатеља, и на својим положајима били су у приправности. Први напад непријатеља је одбијен. Наредни су следили уз садејство артилерије. По подне партизани

су извршили јуриш на непријатеља, који се поколебао и почео да бежи ка Ваљеву. Мртве и рањене Немци су потоварили у санке. Колона санки, која је вукла лешеве погинулих и рањених, имала је око 60 возила. У борби је погинуо и немачки командант ове операције. Линијом кретања непријатељске колоне остао је крвав траг у снегу. Партизани су наишли и на неколико лешева Немаца које непријатељ у журби није покупио, јер је безглаво бежао. Гониле су га партизанека пушчана ватра и хладноћа. Заробљено је неколико непријатељских војника, заплешен велики број пушака и нешто муниције.

Током ове борбе, која је вођена по великом мразу, промрзле су руке и ноге двадесеторици бораца. Шест партизана је погинуло, а међу њима и командир треће чете Тамнавског батаљона Рајко Михаиловић који је био заменик команданта Ваљевског партизанског одреда приликом његовог формирања, и политички комесар ове чете Јован Дражић, опанчарски радник.

После ове борбе, четници су свакодневно нападали партизанске јединице. Непријатељски напади су одбијани. Али у овим ужасним условима ратовања, и снаге партизана свакодневно су се умањивале. Борбу је пратила све већа несташница муниције, одеће и обуће. Борци су били полубоси и ноге су увијали џаковима. Тада је команда одреда издала наређење да се, услед несташнице муниције, на непријатеља пуца тек на одстојању од 100 до 150 метара, како би се сваки метак употребио са сигурношћу.

Нови напад Немци су извршили на партизанске положаје 27. јануара, заједно са недићевцима и четницима. И овај је напад одбијен и непријатељу су опет нанесени губици. Нарочито велике губитке имали су четници, које су Немци гонили испред себе и приморавали их да врше јурише, претећи им да ће их побити уколико се не буду кретали напред. На положају код Сушице, где је извршен овај напад, партизани су поподне прешли у противнапад и непријатеља натерали у бекство. По накнадним обавештењима, непријатељ је из ове битке у двадесет санки одвезао мртве и рањене у Ваљево.

Формирање Групне команде партизанских одреда у западној Србији и покушај напуштања слободне територије и пребацивања у Санџак или Топлицу

После борбе у Сушицама одржано је 29. јануара 1942. саветовање војних и политичких руководилаца штабова Ваљевског партизанског одреда у присуству Мирка Томића. Разматрана је ситуација у којој се налазио Ваљевски одред. Констатовано је да је концентрација великих непријатељских снага око Поћуте, Лесковице, Сушица и осталих села слободне територије принудила партизане да приме фронталан начин борбе. Међутим, овај начин борбе није одговарао премореним и исцрпним партизанским снагама. Даноноћно задржавање на положајима по хладноћи и дубоком снегу учинило је да је велики број бораца промрзао и онеспособио се

за борбу. Осим тога, услед дугог задржавања на овом уском терену, исцрпене су све резерве хране која се могла набавити у овом иначе пасивном планинском крају. Стога је на саветовању одлучено да се напусти слободна сужена територија и пређе на чисто герилски начин ратовања, да се због недостатка муниције избегавају сукоби са већим непријатељским снагама и тактизира до пролећа, када ће шуме озеленети и када ће се одред омасовити. Напуштање територије условљава и чињеница да је непријатељ концентрисао велике снаге којима се спрема да уништи одред. Немачке и издајничке снаге, ангажоване за ову операцију, бројале су неколико хиљада војника.

Војно-политички руководиоци Ваљевског партизанског одреда одржали су потом саветовање са представницима шумадијских и космајских чета које су доспеле до слободне територије Ваљевског одреда. На овом саветовању, поред одлуке о напуштању заокружене слободне територије, решено је да се формира Команда групе одреда, односно, како су је борци називали, Групна команда партизанских одреда у западној Србији. Под Групном командом били су Ваљевски партизански одред са око 350 бораца (Рађевски и Подгорски батаљон, у чијем је саставу била и Мачванска партизанска чета), Суворборски партизански одред, који је образовало људство Колубарског батаљона са око 250 бораца, Посавотамнавски партизански одред, у коме је било људство Тамнавског батаљона, са око 150 бораца, и Космајски партизански одред са три чете које су имале око 150 бораца из предела Космаја и Шумадије. За команданта 1'рупне команде одређен је Радивоје Јовановић — Брадоња.

После саветовања у Сушици, крајем јануара, одреди су се упутили ка територијама које су им биле одређене за дејства (Ваљевски одред на терен Рађевине и Подгорине, Суворборски и Космајски у простор Колубаре, а Посавотамнавски у Тамнаву), али су наишли на врло јаке снаге непријатеља и њихов оштар отпор. Стога су се морали вратити на полазне положаје.

Тада се поставило питање напуштања ове територије. Била су два предлога: у Босну, или у Топлицу. За Топлицу био је Мирко Томић. Са тим се слагала и Групна команда.

Ново саветовање, о овом питању, одржано је у Крчмару 7. фебруара 1942. године. Трајало је целу ноћ. „Протекло је у жучним дискусијама“, како је записано у сећањима учесника.

На саветовању у Крчмару одлучено је да се пробијање непријатељског обруча око слободне територије ваљевског округа изврши јединственом операцијом свих снага, а, потом, даље кретање да се предузме у две колоне.

Захваљујући изванредној дисциплини бораца, партизанске снаге су неопажено напустиле полазне положаје.

У једној колони налазио се Суворборски партизански одред, раније Колубарски батаљон Ваљевског одреда, са три чете Космајског одреда. На територији села Робаје, на косама, ова колона сукобила се са четницима и Немцима. Борба је вођена читав дан. У одлучном нападу партизани су успели да одбију непријатеља и да

му нанесу губитке. Партизани су имали десет мртвих и неколико рањених, а непријатељ око 40 мртвих. У току ноћи партизанске јединице пробиле су се до села Крчмара, а одатле, наредних дана, до Равне горе водећи сталне борбе с четницима. У току борбе партизани су долазили до муниције и намирница, задобијајући х*х као плен од непријатеља.

Друга колона, у којој су биле снаге Ваљевског партизанског одреда (Рађевски и Подгорски батаљон), Посавотамнавски одред У> Мачванска чета, кренула је из Поћуте, у коју су изјутра 1. фебруара продрли Немци и издајници, стављајући под удар најстрашнијег терора народ који је хранио и подржавао партизане.

Тешки рањеници су размештени по кућама села Робаља. Лакши рањеници кренули су по мразу и снегу са колоном. Болница је на тај начин била расформирана.

Колона бораца Ваљевског и Посавотамнавског одреда и Мачванске чете, водећи непрекидне борбе с непријатељима, преко Лелића и Лековице избила је 1. фебруара на Мравињце, а одатле Бачевце. У Лелићима разбијена је четничка група од око 300 људи. После оштрог сукоба четници су на бојишту оставили неколико десетина лешева. На положајима у Горњим Лесковицама уз велике напоре одбијени су Немци. Са њима су били недићевци и четници. Приморани су на повлачење.

Непријатељске положаје на висовима Мравињца партизани су заузели на јуриш. У борби за вис Краљевицу на Мравињцима погинуло је 9 партизана. Међу њима и Војин Софронић, командант Подгорског батаљона, а пао је и Светислав Пандуровић, политички комесар Друге тамнавске чете. Тешко рањени комесар Пандуровић био је заробљен, потом погубљен.

На Краљевици заплењена су два пушкомитраљеза, поред осталог наоружања. Непријатељ је имао такође више мртвих. Према накнадним обавештењима погинуло је око 20 непријатељских војника.

После тродневног одмора у Бачевцима, ова друга колона партизанских јединица прешла је у село Крчмар, где се спојила са првом колоном. Одатле су се заједно упутиле преко Маљена и Равне горе у ужички крај.

Залазећи дубље у територију ужичког краја, партизанске колоне, удаљене једна од друге два до три километра, свакодневно су се сукобљавале са четницима, Немцима и недићевцима. Највећа борба вођена је у селу Дружетићи, северно од Пожеге, где је непријатељ, уз велике губитке, одбијен. Партизанске снаге одржавале су се у пределу Косјерића, Пожеге, Горњег Милановца и Чачка у залеђу Овчарско-кабларске клисуре и водиле непрекидне борбе под најтежим временским условима које је створила ова јака зима са незапамћено великим снегом и ниским температурама. Борци су били без хране, без одеће и скоро без муниције. Свакодневно се повећавао број погинулих, рањених и промрзлих, док су појединци, изнемогли и исцрпени, заостајали и падали непријатељу у руке. Малаксале и рањене борце непријатељ је убијао на месту

заробљавала. О тим данима политички комесар Ваљевског партизанског одреда Милосав Милосављевић записао је:

„... Борбе су се настављале сваки дан. Били смо принуђени да мењамо места и положај. Где се преданило, није се могло преноћити, јер бисмо били изложени свакодневним фронталним биткама, што је непријатељ стално и систематски наметао. Примитивну фронталну борбу значило је утрошити муницију, а то је практично значило остати без муниције и ићи у смрт. Морали смо маневрисати, и примењивати искључиво партизанско ратовање. Морали смо сваке ноћи прећи по 10 до 15 километра да бисмо се одморили по два-три часа и сутрадан у зору настављали борбу. . . ”

Саветовање војних и политичких руководиоца Групне команде партизанских одреда на Маљену 13. фебруара 1942. године

Партизанске снаге Групне команде партизанских одреда нису у реону северно од Ужица и Чачка дошле у додир с партизанским јединицама за које се претпостављало да ту постоје. Снаге Ужичког и Чачанског партизанског одреда биле су уништене, уколико се нису повукле у Санџак са Врховним штабом. На том подручју није се могло доћи ни до оружја, ни до муниције, и показало се да је немогућно пребацивање у Топлицу или у Санџак, како је предвиђао штаб Групне команде. Јакe немачке снаге, уз помоћ четника и лотићеваца, поселе су нарочито предео комуникација Чачак — Ужице јединицама с јаким наоружањем и техником. Стога је штаб Групне команде решио да се одреди, који су у његовом саставу, врате из операције покушаја прелаза Западне Мораве на свој ранији терен у ваљевски крај с тим што ће се концентрисати углавном на падинама планине Маљена.

У колибама под Маљеном војни и политички руководиоци партизанских снага, које су, оскудевајући у оружју, муницији и храни, исцрпене и десетковане, водиле свакодневне крваве борбе под најтежим могућим временским приликама, одржали су саветовање на дан 13. фебруара 1942. године. Члан Покрајинског комитета Србије Мирко Томић пресудно утиче на доношење одлука. Мора се рећи да је карактеристика одлука које је он доносио, или на чије је доношење одлучујуће утицао, била недовољна сигурност предвиђања догађаја и ситуације, па су, према томе, значајне одлуке о судбини и последицама борбе овог херојског партизанског људства биле спорне.

Војно-политички руководиоци партизанских одреда Групне команде, чланови штаба Групне команде и члан Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Србије Мирко Томић на овом саветовању донели су тешку и судбоносну одлуку: да се одреди раздвоје и самостално оперишу. Мотив ове одлуке био је у тумачењу да ће се на тај начин раздвојити и концентрисане бројно надмоћније и далеко боље наоружане непријатељске снаге које су

претиле да опколе и униште јединствену целину одреда Групне команде.

Сувоборски партизански одред, којим је командовао Милош Дудић, а политички комесар био Андра Савчић, састава пет чета ранијег Колубарског партизанског одреда, одлучено је да оперише у Колубари у подручју Сувобора, Маљена и Повлена.

Ваљевски партизански одред, којим је командовао Здравко Јовановић а политички комесар био Милосав Милосављевић, и у чијем су саставу Рађевски партизански батаљон са три чете, две чете Подгорског партизанског батаљона и Мачванска чета, у укупном саставу од преко 300 бораца, одлучено је да оперише у простору Јабланика, Медведника и Цера, као и целим подручјем Рађевине и Подгорине.

Посавотамнавски партизански одред, којим је командовао Светислав Поповић, а политички комесар био Миле Манић — Албанта, састава од три чете са око 140 бораца, упућен је у Посавину и Тамнаву. Задатак Посавотамнавског партизанског одреда био је да се са три чете Космајског партизанског одреда, које су прешле у његов састав, потом пребаци у простор Космаја и да се снабде муницијом, које је, по неким претпоставкама, било у космајском крају.

На основу донесених одлука, после завршеног саветовања, сви одреди упућени су на терене према утврђеном плану. Изнурени, са умањеним наоружањем и недовољно муниције, без хране и без одеће, борци одреда кренули су на извршење постављених задатака. Чланови штаба Групне команде партизанских одреда остали су уз састав Сувоборског партизанског одреда.

Покрет Посавотамнавског партизанског одреда и његово уништење

По одлуци партијског руководства Посавотамнавског партизанског одреда, донесеној одмах по одржаном саветовању, из састава одреда упућени су у Посавину и Тамнаву, у циљу организовања партијског рада, Влада Аксентијевић, Андрија Мазивићанин и Миладин Ћосић.

Чете Посавотамнавског одреда са висова Маљена кренуле су на свој задатак заједно са три мање чете Космајског одреда. У селима Угриновци и Горња Трешњица чете ова два одреда сукобиле су се са мањим групама четника и разбиле их. У селу Вукосавци партизанске чете дошле су до више пушака и веће количине муниције разоружавши групу од 38 четника. Већ 17. фебруара партизанске чете биле су у селу Гарешу, где су четници напали једну партизанску чету. Уз помоћ осталих партизанских чета, четници су у Гарешу разбијени. Партизани су запленили четири пушкостраљеза, нешто муниције и четничку заставу. У току борбе у Гарешу погинуло је 17 четника, а 7 их је заробљено. Пошто су разоружани, заробљени четници пуштени су кућама. У току борбе погинуо је командир Друге космајске чете Душан Угреновић.

Истог дана партизански одреди стигли су у село **Стрмово**, у коме се налазило око 100 четника. Да би их без борбе разоружали, партизани су развили четничку заставу, приближили се непријатељу, опколили га и приморали на предају. Разоружано је око 70 четника, чиме је задобијен нови плен у наоружању и муницији.

Из Стрмова партизански одреди наставили су борбени марш преко Милосаваца и Рожанаца у космајском крају, где су такође разбијене мање групе четника. Преко Сибнице стигли су у Дрлупу. Ту су добили обавештење да у одред неће доћи група партизана из београдских партијских и скојевских организација због полицијске провале у Београду. Одреди су у Дрлупи имали сукоб са мањом групом немачких скијаша. Пошто су претрпели губитке, Немци су се повукли.

У даљем покрету партизански одреди су на простору између села Бељине и Слатине имали борбу са већом групом четника и недићеваца. У четворочасовној борби убијено је око 40 четника и недићеваца. Међу погинулима био је и издајнички командант Воја Никчевић. Заробљено је око 80 четника и недићеваца, међу којима су многи били рањени. Рањеним непријатељима дозвољено је да оду у Бељину на превијање. Сви заробљеници, пошто су разоружани, пуштени су кућама, осим три официра и подофицира који су осуђени на смрт и стрељани.

На дан 21. фебруара партизански одреди враћали су се ка Милосавцима. У току покрета одреди су упали у немачко-четнички обруч који је образовало око 2.000 непријатељских војника. Партизански одреди у току борбе, неспоразумом, раздвојили су се, па је Посавотамнавски партизански одред кренуо ка селу Трбушници, а Космајски партизански одред ка Малим Венчанима. Космајци су били опкољени. Погинула су 34 бораца Космајског одреда, док их је изван број био заробљен. Остатак од око 50 бораца, међу којима је већина била рањена, доспео је у Стојник. Рањеним и болесним борцима наређено је да се разиђу и сместе код појединих породица у селу. Само мала група партизана успела је да се пробије из непријатељског заокружења. Рањени и болесни партизани пали су непријатељу у руке. Одмах по заробљавању еви су стрељани.

Борци Посавотамнавског партизанског одреда заробили су групу четника и успели да се пробију из обруча. Кретали су се ка селу Липњу. Неколико бораца је рањено, међу којима Србислав Поповић, политички комесар Друге посавске чете, и Стеван Борота, командир Друге чете. Као тежак рањеник Србислав Поповић остао је у једној сеоској кући на неговању.

На дан 24. фебруара у Липњу партизански одред сачекао је већу формацију Немаца, недићеваца и четника и извршио препад на њих. Немци су били на скијама. Убијено је око 20 непријатељских војника.

Непријатељ је био решен да свим средствима и ојачаним снагама, које су се кретале по овом терену, уништи партизанске снаге. Водећи борбе по селима у области Космаја, партизани су непосредно угрожавали непријатељске комуникације ближе околи-

не Београда. Стога су већ сутрадан, после борбе у Липњу, Немци, уз помоћ четника, напали код села Јајчића и Веселиновца остатак Посавотамнавског одреда, успевши у току борбе да одвоје једну групу од око 20 бораца. Ова група била је принуђена да се врати у Колубару, где је почетком марта ступила у састав Суворског партизанског одреда. Друга група, у којој је било око 100 партизана, после тешке борбе, успела је да се пребаци у село Докмир. У току борби у Веселиновцу непријатељ је заробио Добросава Симића, члана штаба Посавотамнавског партизанског одреда, и Стевана Бороту, командира Друге чете, као и још четири борца.

Гонећи остатке Посавотамнавског одреда, непријатељ је великим снагама у Чучугама код Докмира извршио напад на партизана који су при повлачењу били принуђени да прелазе преко набујале реке Убаче. Тада је погинуло и подавило се неколико десетина бораца.

Остатак од око 50 бораца пребацио се у село Трлић. Гоњени у стопу, промрзли и изнурени, борци, сељаци из околине, 1-вих око 20, напустили су одред и упутили се својим кућама у намери да се прикрију.

Сутрадан, пред остацима Посавотамнавског партизанског одреда, у коме се налазило још свега око 20 људи, на путу између села Трлића и Новака, командант одреда Светислав Поповић саопштио је да се одред расформира. Препоручио је борцима да се разиђу у тројке и да се прикривају до пролећа код родбине, а 18. марта да се састану у шуми Растока код Лалиновца.

Судбина остатака расформираног одреда била је решена већ у неколико наредних дана. Непријатељ је похватао скоро све борце одреда и стрељао их у логорима на Бањици, у Шапцу и у Ноовешкој. Ухваћен је и командант одреда Светислав Поповић. На дан 27. марта 1942. године, он је јавно обешен на Убу, када и Добросав Симић, командант батаљона и члан штаба одреда. У Ваљеву, су, такође 27. марта, обешени Стеван Борота, командир Друге чете, и Јосип Мајер, политички комесар Друге чете. У Обреновцу су, опет 27. марта обешени Владимир Аксентијевић, политички комесар чете, који је био упућен на партијски рад у Посавину, и комуниста Будимир Давидовић.

Токо је судбина бораца Посавотамнавског и Космајског партизанског одреда била запечаћена у њиховом изолованом покушају, да, под ужасним временским приликама, продру до подручја Космаја. Пали борци ових одреда оставили су анализима наше народно-ослободилачке борбе, поред жртава и борбености, своју дисциплинованост и револуционарну и ослободилачку свест.

У двадесетодневним непрекидним борбама Ваљевски партизански одред у Рађевини и Подгорини изгубио је половину бораца

Ваљевски партизански одред, с командантом Здравком Јовановићем и политичким комесаром Милосавом Милосављевићем, према одлуци војно-политичког руководства Групне команде, до-

несеној на саветовању 13. фебруара 1942. године на Маљену, пошао је на свој терен у Рађевину и Подгорину. У састазу одреда било је око 300 бораца.

Одред је почео покрет кроз ледену планину по густој магли. Снег је био висок и смрзнут. Владала је оштра хладноћа. Без одмора, без довољно хране и муниције, слабо обучени, борци су избили 15. фебруара 1942. године на Дивчибаре где су се сукобили са четницима. У оштрој борби по магли и хладноћи погинула су три борца одреда и лекар др Влада Питовић једини лекар у партизанским јединицама Групне команде одреда. Тиме је ваљевски крај остао без лекара у партизанским јединицама.

После борбе на Дивчибарама одред је продужио покрет преко Маљена, огранака Јабланика и Медведника ка Рађевини. На овом маршу одред је скоро свакодневно имао сукобе са непријатељима. У селима око Лесковице и Поћуте одред је разбио обруч четника и недићеваца који су га били опколили у намери да га униште.

У селу Ребељу борци одреда сазнали су да су непријатељи похватили рањенике које су партизани 1. фебруара оставили у селу приликом поласка на територију ужичког и чачанског округа у намери да се пробију до Топлице. При напуштању сужене слободне територије, рањеници су били склоњени по појединим партизанским кућама. Све похватане рањенике непријатељи су побили. Поједине рањене борце везивали су за коње и тако их растрзали. Сељаке који су их чували хапсили су, тукли, интернирали и стрељали.

У дане од 24. до 28. фебруара 1942. године Ваљевски партизански одред, херојски чувар слободе ове територије, пробио се преко села Оглађеновац у Рађевину, па се пребацио у Поцерину. На простору између Текериша, Криваље и Букора, на огранцима планине Влашић, одред је имао сукоб са далеко надмоћнијим непријатељским снагама. У овим борбама против ослабљеног одреда учествовале су три чете белогардејског корпуса, у чијем су саставу били руски емигранти белогардејци и фолксдојчерн, припадници немачке националности у Југославији, четири четничка одреда из срезова Богатић, Крупањ, Лозница и Ваљевска Каменица, добровољачки одред љотићеваца из Шапца, недићевци и припадници жандармерије, са укупно неколико хиљада војника.

Највећа операција у току ових четвородневних борби одиграла се у селу Горње Црнићево током дана и ноћи 28. фебруара.

Иако су непријатељске снаге опколиле борце Ваљевског партизанског одреда изградивши ватрени обруч око њих, партизани су, после неколико узастопних јуриша, успели да обруч пробију у правцу села Оглађеновац. Одред је имао неколико погинулих бораца и изванредан број рањених, док је непријатељ претрпео знатно веће губитке, нарочито на месту пробоја обруча. Један део непријатељских снага кренуо је у потеру за одредом, али ове непријатељске групе су разбијене у простору села Оглађеновац — Дружетић.

Непрекидне борбе, хладноћа и недостатак хране и одеће Ј-мали су за последицу смањење бројног стања одреда за једну трећину.

ну. Осим у погинулим и рањеним, одред је имао губитака и у извесном броју бораца који су промрзли. Неки су испали из строја услед изнемоглости и изнурености, неки су били болесни. Ови људи падали су непријатељу у руке, и он их је убијао. Било је и неколико случајева дезертерства услед неиздржљивости тегоба којима су људи били изложени.

Крајем фебруара тако је у одреду било нешто преко 200 бораца.

До крајности исцрпљеним напорима и хладноћом, оскудевајући у животним намирницама и одећи, Ваљевски партизански одред је на једном неповољном положају у селу Слатини 2. марта 1942. године примио борбу са Немцима који су га опколили са три стране. У току борбе борци одреда били су принуђени да се пребацују преко брисаног простора. У тој борби одред је изгубио око 30 бораца. Неколико теже рањених бораца другови су успели да извуку из битке. Тешки рањеници молили су своје другове да их побију како не би пали непријатељу у руке. Један курир, пошто нису хтели другови да га убију тешко рањеног, сам је из револвера пуцао себи у главу. Партизани су теже рањенике прикрили у селу, али су их Немци и четници одмах по одласку одреда похватили и све стрељали.

У току борбе у Слатини Немци су заробили једну одсечену партизанску десетину која је штитила рањенике у колима којима су превожени. Заробљавање је извршено на самом мосту. Немци су заробљенике стрељали на лицу места, док су неколицину одвели ради спровођења истраге над њима, и потом их у логорима поубијали.

Одред је остао без половине бораца. Док се кетао преко Подгорине, група од још преживелих 17 бораца Мачванске чете одвојила се од одреда с циљем да избегне подручје ваљевског краја, у коме је владала крајња оскудица, а непријатељ организовао даноноћне нападе. Ова група бораца Мачванске чете успела је преко Посавине да избије на Саву и да се преко ње пребаци у Срем, где је дошла у додир са сремским партизанима, и ту продужила да ратује.

Војно-политичко руководство Ваљевског партизанског одреда доноси судбоносну одлуку о преласку остатака одреда у Босну

Остаци Ваљевског партизанског одреда, борци једне од најглавнијих јединица западне Србије од почетка устанка и првих борби против немачког окупатора и оеталих непријатеља, почетком марта 1942. године, повлачећи се преко Подгорине и Рађевине, доспели су на огранке Медведника и Јабланика. У селу Вујиновачи, 4. марта, услед тешких прилика и стања међу људством, војни и партијски руководиоци одреда заказали су састанак са судбоносном тачком дневног реда: остати и даље у Србији на територији ваљевског округа, где је извршена пуна мобилизација и концентрација непријатељских снага с циљем да се одред уништи, или прећи у Босну где су прилике и услови за вођење опреација

против непријатеља повољнији, и где се налазио Врховни штаб са другом Титом на челу.

Откако је крајем новембра 1941. непријатељ посео највеће делове територије западне Србије, протекла су више од три месеца даноноћних непрекидних борби, маршева, сахрањивања погинулих и ношења рањених бораца. Борбе су праћене оскудицом у оружју и муницији, глађу и тоталном оскудицом у одећи и обући. Многи борци кретали су се полубоси и увијали ноге крпама које су се кидале и распадале по смрзлом снегу.

Свакодневна промена положаја, маневри, борбе и ноћни покрети од напуштања подручја Маљена, од покрета до Цера и враћања до Медведника, преполовили су остатак одреда. Он је био и без везе са Суворборским партизанским одредом. Гинули су курири који су упућивани у Суворборски одред ради успостављања и одржавања везе.

Пред зимски сутон 4. марта, око четири часа по подне, у селу Вујиновачи, покрај једне старе воденице поточаре, под смрзлом крушком, на ледини, по мразу, заседало је војно-политичко руководство одреда и батаљона, команданти и комесари и њихови заменици. Борци су били на положајима и на стражи очекујући судбоносну одлуку о даљем опстанку остатка одреда.

Донесена је једино могућна одлука.

С јасним предвиђањима јединог изласка из ситуације, потврду одлуци дао је политички комесар одреда Милосав Милосављевић: кренути у Босну у састав пролетерских бригада!

О томе је комесар одреда Милосављевић записао: „ . . . Одолевали смо наваљивању непријатељских снага. На десетине курира упућивано је за везу са Суворборским одредом ради координације у борби. Курири се нису враћали. Непријатељ је једног по једног уништавао. Ситуација је била тешка и скоро безизлазна. . . Рањенике и њихово оружје носили су преморени и изгладнели борци и руководиоци. За борбу су остала свега 74 борца . . . У селу Вујиновачи донета је тешка, али спасоносна одлука. Тешка, јер смо се одвајали од народа који нас је помагао и бодрио од почетка устанка, а спасоносна, јер се постављало питање опстанка одреда. Тешко је било борцима оставити крај у коме су се борили од почетка устанка, а нарочито онима који су били из овог краја."

Борцима Ваљевског одреда одлука је саопштена. Затим се пришло организовању пребацивања одреда преко Дрине. Али, услед исцрпености људства великог броја рањених и болесних, и овај остатак одреда морао се преполовити. За око 60 рањених и болесних одлучено је да остану на територији ваљевског краја. Да се сакрију код партизанских породица, а у пролеће, када олистају планине, да се искупе и продуже ослободилачку борбу. Кад се они издвоје, у одреду остају још свега 74 борца способна за покрет. И, после збрињавања болнице, они ће предузети марш у Босну, и пропети име Ваљевског партизанског одреда, његову славу и непобедивост.

Одлуку је требало брзо спроводити. Рањеници су размештени на најсигурнија места, код њихових рођака и код припадника на-

родноослободилачког покрета. Али, на жалост, они су током марта готово сви похватани и стрељани, неки упућени у логоре смрти.

Са командантом одреда Здравком Јовановићем и политичким комесаром Милосавом Милосављевићем на челу, покрет преко Дрине у Босну био је пут спасавања бораца, који су издржали највеће тегобе и патње ратовања у западној Србији зими 1941—1942. године, и једино правилно решење за очување снага Ваљевског партизанског одреда. Крећући се кроз велики снег и по мразу, 74 борца Ваљевског партизанског одреда прелазила су свега по два километра на час носећи собом снажно наоружање, 11 пушкомитраљеза, 5 машинских пушака, остало оружје и муницију, док су се крпе на ногама кидале и остајале у снегу.

Код Рогачице, у близини Бајине Баште, ноћу између 5. и 6. марта преко скојеваца организован је прелаз остатака Ваљевског одреда у Босну. Изјутра у пет часова кренуо је чамац са прва четири борца. Дрина је била надошла, мутна и брза. У другој партији било је пет бораца. Тако су се чамцем пребацили у групама, док, најзад, нису последњи прешли Дрину командант Здравко Јовановић и политички комесар Милосав Милосављевић, на чији су чамац, када је већ свитало, четници почели да пуцају. Међу борцима који су се пребацили у Босну били су, поред осталих, и чланови штаба одреда Данило Лекић, свештеник Влада Зечевић и поручник Ратко Мартиновић.

На састанку по преласку у Босну, руководство остатака одреда одлучило је да се отпутује у Фочу и Врховном штабу и другу Титу поднесе извештај о приликама у западној Србији и о нужности одлуке да остатак одреда напусти Србију и пређе Дрину.

Кроз Босну колона Ваљевског партизанског одреда кретала се тешко. Кад су прешли Дрину стигла им је порука четничког командата у источној Босни, раније активног жандармеријског официра Јездимира Дангића. „Браћо Срби, опкољени сте са три стране, предајте се, не проливајте братску крв.“ То писмо донео је курир, а убрзо су стигла и два Дангићева изасланика преко којих овај четнички командант, уз разна обећања, упућује позив да се дође код њега у штаб. Поименично позива Владу Зечевића и Ратка Мартиновића. Све то чини с намером да остатак Ваљевског партизанског одреда домама и уништи.

Преморени, партизани нису могли да приме окршај. Пале би непотребне жртве и било би отежано пробијање до Врховног штаба. Стога је штаб Ваљевског одреда написао писмо Дангићу и дао усмене поруке куриру, а све то усмерено у правцу једног маневра који је успео. Када су Дангићеве четници потом дошли да опколе и униште ваљевске борце, место на коме су се налазили по преласку Дрине било је празно. Партизани су се већ били доста удаљили.

Тек што су избегли Дангићеве замке, ваљевски партизани наишли су на гласнике четничког војводе Драгослава Рачића који их такође позива. Под изговором да су уморни, одбили су позив и кренули уз планинске висове ка Хан-Пијеску. Поново их је пресрео један официр Драгослава Рачића и позивао. Одбили су и овај позив и наставили пут кроз ноћ по снегу и мразу. Исцрпени и уморни,

стигли су у село Прошчиће, где им је командант Здравко Јовановић саопштио, гледајући у географску карту, да до Фоче има још 70 километара.

Док су се сутрадан пробијали кроз снег и густу маглу, командир Здравко Јовановић први је приметио колону наоружаних људи која је избијала из магле. У њима је познао партизана. Потекле су му сузе. Дао је знак колони ваљевских бораца да стане. Из густе магле изјахали су му у сусрет коњаници чела колоне са две црвене заставе и са петокракама на капама. На петокраким звездама били су срп и чекић.

Прва и Друга пролетерска бригада кретале су се ка Власеници и Зворнику. Неочекиван додир пролетера двеју бригада и остатка Ваљевског партизанског одреда 8. марта прекинуло је оштро питање упућено исцрпним и уморним борцима:

— Ко је тамо?

— Овде су партизани! Овде су борци Ваљевског партизанског одреда.

Дојаше два коњаника. То су били Филип Кљајић, политички комесар Прве пролетерске бригаде, и Ратко Софијанић, командант Друге пролетерске бригаде. Сјахали су с коња и загрлили и љубили ваљевске борце. Пришли су им чланови штабова бригада и остали борци. Сви партизани Ваљевског одреда, изнурени, необријани, поцепани и ослабили, били су у загрљају. На борце пролетерских бригада они су остављали утисак који је изазвао узбуђење, и многим су у загрљају текле сузе. Наши су се у овом босанском крају припадници батаљона пролетерских бригада из Крагујевца, Чачка и Ужица са Ваљевцима који су остали у Србији и борили се још више од три месеца после повлачења одреда, крајем новембра, из западне Србије и Шумадије у Санџак и Босну.

Ваљевци су смештени у селу Борике да се одморе. То је био први њихов сан и одмор од Медведника. Смештени су у објекте једне ергеле која је некада ту била.

Док су се борци одмарали у Борикама, 9. марта одлучено је да штаб одреда, командант Здравко Јовановић, комесар Милосав Милосављевић и чланови Данило Лекић и Влада Зечевић отпутују у Фочу и врховном команданту другу Титу поднесу извештај.

У овом саставу штаб је стигао у Фочу. На улазу у град била је једна скромна кућа око које се налазила партизанска стража. У тој кући радио је друг Тито.

Један од стражара био је некада борац Ваљевског партизанског одреда. Био је изненађен сусретом са својим некадашњим руководиоцима. Пренео је команди страже вест о њиховом доласку, па су пријављени другу Титу.

Врховни командант рекао је да ће их одмах примити и наредио је да их уведу у његову радну собу. Ушли су онако каљави, поцепани и изнемогли. Друг Тито их је пресрео осмехом нежности у коме је било радости и туге, рекавши:

— Ваљевци моји, остатке ли живи?

Они су стајали у ставу „мирно“ и у први мах од узбуђења нису могли да проговоре.

После поздрава са сваким од њих, послужио их је чајем и цигаретама. Потом су му поднели извештај о стању у Србији, о судбини одреда и жртвама народа које подноси за народноослободилачки покрет.

Једна десетина бсраца Пратеће чете затим је упућена у Борике да би допратила борце Ваљевског одреда у Фочу. И њих је, по доласку у Фочу, друг Тито примио, саслушао њихове изјаве о приликама у Србији и жртвама одреда, и за свакога имао топлу другарску реч. По одлуци Врховног команданта ови борци Ваљевског партизанског одреда распоређени су у пратећу јединицу Врховног штаба, док су, доцније, многи од њих постали војни и политички руководиоци бригада и дивизија и сачували славу и борбену традицију Ваљевског партизанског одреда.

На дужност политичког комесара Рогатичког народноослободилачког партизанског одреда ускоро одређен је Милосав Милосављевић. У овај одред са њим су упућени Боса Цветић, Владан Бојанић и други, док је Здравко Јовановић распоређен за команданта Јахоринског добровољачког одреда.

Тиме је био завршен борбени револуционарни пут Ваљевског народноослободилачког одреда, првог партизанског одреда формираног у западној Србији, прве устаничке пушке у Србији.

Врховни штаб Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије одао је признање борцима Ваљевског и Подринског партизанског одреда, које је објављено у „Билтену“ Врховног штаба број 16 од априла 1942. године. Та похвала Врховног штаба гласи:

„Изражавамо наше признање и захвалност херојским борцима Ваљевског и Подринског народноослободилачког партизанског одреда, који су у току читаве зиме водили непрекидне и крваве борбе са удруженим непријатељима српског народа: Немцима, четницима Пећанца и Драже Михаиловића и руским белогардејцима. Надчовечанске жртве и напори ових херојских бораца за слободу српског народа ући ће у историју као једна од најсветлијих тачака ослободилачке борбе српског народа“.

Борци Суворског партизанског одреда гину у једномесечним огорченим борбама са Немцима и четницима

Када је 13. фебруара 1942. године одржано на Маљену саветовање, Суворски партизански одред имао је око 240 бораца. На основу одлуке саветовања о покрету одреда (Посавскотамнавског, Ваљевског и Суворског) на терене предвиђене за вођење операција, Суворски партизански одред упутио се на своје оперативне подручје у Колубару и на планинске висове Маљена и Повлена.

Борци Суворског партизанског одреда стигли су у село Зарубе преко Крчмара, Пријездића и Равња. У селу Зарубе одред се сукобио са групом четника које је разбио, па се преко Бачевца на свом маршу пребацио на Маљен. По невремену, магли, високом снегу и мразу, Суворски партизански одред спустио се са Маље-

на у села која леже на простору између Маљена и Повлена водећи свакодневно борбе са мањим групама непријатеља које је разбијао и наносио им губитке.

Туђинска пропаганда била је објавила да су партизанске јединице уништене. Појава бораца Сувоборског одреда у области која је активно учествовала у народноослободилачкој борби од почетка покрета и помагала свим својим снагама отпор према непријатељу имала је снажног одјека у народу и поново се крепила вера у продуктивну борбу против страних и домаћих злочинаца. Сам непријатељ, нарочито четници, био је збуњен појавом партизана и њиховим офанзивним акцијама. И то по времену које су непријатељи сматрали као тоталну сметњу за покрет и операције јединица. У сукобима са непријатељима борци одреда задавали су противнику ударце од којих је имао знатне губитке у људству и наоружању. О томе сведочи један непријатељски документ. У њему се признаје да су партизани били господари територије ваљевског округа. То је писао издајник, коњички потпуковник Милорад Илић, који је командовао јединицама издајника у Фебруарским борбама са Сувоборским партизанским одредом. У свом службеном извештају он пише:

„Крајем месеца фебруара 1942. године најжешћа акција од стране комуниста на целој територији Србије водила се у ваљевском округу... Овом акцијом скоро је замро јавни и привредни живот целог округа. Ваљево је остало без икаквих веза са осталим крајевима. У погледу снабдевања почела се осећати оскудица, пошто су села, која су до тада Ваљево снабдевала, била окупирана од стране комуниста и сваки је довоз прекинут. Државна власт била је немоћна и може се рећи да су они били стварни господари целог ваљевског округа . . .”

Борци Сувоборског партизанског одреда пребацили су се почетком марта 1942. године у село Славковицу. Ту су са четницима имали већу обрбу. Четници су одбијени и нанесени су им губици. Одред је имао неколико рањених. У току борбе једна група партизана била је одсечена. Крећући се одвојено од главнине одреда, "РУ"а је сутрадан била изненађена у селу Ивановцу и заробљена. Четници су заробљене партизане предали Немцима који су их стрељали.

Штаб одреда имао је обавештење да ће железничком пругом узаног колосека Београд — Чачак проћи транспортни воз са оружјем. Стога је изграђен план напада на транспортни воз у сеоској железничкој станици Бањани под Рудником. Одред се упутио из Славковице у Бањане, блокирао станицу и разрадио план уништења посаде, која је пратила воз, и заплону оружја и муниције. Шефу железничке станице наређено је да пред улазак воза у станицу скретницу пребаци и воз упути на један споредан колосек, и тиме онемогући његово даље кретање. У служби издајника, шеф станице је пустио на први колосек и композицији омогућио да продужи без задржавања. Плотуни партизана нису могли да зауставе воз који је убрзо продужио пут.

Одред се после неуспелог напада пребацио на висове Маљена, непрекидно нападан. Услед недостатка муниције, борцима је издато упутство да избегавају борбу како би чували муницију. То је обезбеђивало надмоћност непријатеља, чему је доприносила његова бројност и снабдевеност.

Знатан број рањених и промрзлих бораца није могао да прати одред у његовом напорном маршу. Остајали су успут покушавајући да се прикрију. Многи су изгинули. Тако је у овим данима одред спао на око 170 бораца.

Налазећи се у простору блокираном непријатељским снагама, свакодневно гоњен, искрвављен и без муниције и хране, Сувоборски партизански одред одлучио је да поново покуша прелаз преко Западне Мораве код Овчарско-кабларске клисуре између Чачка и Ужица и да пређе у Топлицу или у Санџак, где би се спојио са партизанским снагама. Међутим, због ранијих покушаја партизанских продора територијом ужичког и чачанског округа, непријатељ је концентрисао јаке снаге с циљем да спречи партизански продор ка југу.

На територији ужичког округа, одред је нападнут концентрисаним снагама Немаца, недићеваца, љотићеваца и четника. Ипак, борци одреда пробили су се све до Горње Горевнице на северном залеђу Каблара у близини Чачка. Трпећи велике губитке и подносећи велику оскудицу, одред је у Горњој Горевници био опкољен. Немци су из свога гарнизона у Чачку упутили тенкове и друга моторизована средства с циљем да униште партизана. Али пре него што су стигле непријатељске моторизоване снаге, борци Сувоборског партизанског одреда извршили су јуриш на једном сектору непријатељског обруча. Пробојем положаја заокружења, борци Сувоборског партизанског одреда избегли су опкољавање и спасли се уништења. Преко села Рожаца на Каблару одред се пребацио у Тометино поље, водећи непрекидно борбу. У Тометином пољу одред је четницима нанео знатне губитке. Међу погинулим четницима налазио се један капетан из Косјерића.

Покушај продора ка југу преко Западне Мораве тиме је био онемогућен и одред се из Тометиног поља враћао у област Маљена. У селу Радановцу, у близини Ражане, на путу Ужице — Ваљево, поново је дошло до борбе са четницима који су партизана пратили у стопу. То је било на дан 12. марта 1942. године. У борби у Радановцу погинуло је више партизана. Ту је пао и борац који је испалио прву партизанску пушку на непријатеља 7. јула 1941. године у Белој Цркви, Жикица Јовановић — Шпанац, члан штаба Групне команде одреда, ранији политички комесар Колубарског партизанског батаљона Ваљевског партизанског одреда, омиљен и популаран код бораца, одлучни противник непријатеља, руководилац који је дизао борбени дух. Погибија Жикице Јовановића — Шпанца изазвала је потиштеност у одреду, неки су поводом његове смрти сматрали да треба испитати даље могућности за овакве фронталне борбе кроз непрекидне маршеве, по невремену, без муниције, без хране и одеће.

Преко села Таора борци Суворборског партизанског одреда пребацили су се из Радановца у ваљевски крај. У селу Мравињцима и Горњим Лесковицама одред је поново водио борбу са четницима Свакодневни сукоби и смрзавање бораца учинили су да се Суворборски партизански одред знатно смањо. Пошто је Суворборски одред у ово време једини оперисао у западној Србији, јер је Посавскотамнавски био уништен, а Ваљевски прешао у Босну, непријатељ је на подручје кретања бораца Суворборског одреда концентрисао велике снаге. Било је окупљено неколико четничких одреда са територије ваљевског и ужичког округа, као и делови немачких јединица и жандармерија. Остаци Суворборског партизанског одреда, борци исцрпени и без муниције, били су окружени са 1.200 добро наоружаних непријатељских војника. Борећи се три дана, од 13. до 16. марта, у селима на Маљену, одред се пребацио преко села Равња и Зарубе у село Клинце код Ваљева. Покрет је био отежан, јер су били уништени партизански пунктови. На територији, коју је непријатељ оштро контролисао, тешко су се добијали подаци о распореду, јачини и кретању непријатељских снага.

У село Клинце Суворборски партизански одред стигао је са око 100 бораца подељених у две чете. Поподне 16. марта 1942. године непријатељи су напали борце одреда у засеоку Рогљевић у Клинцима настојећи да их опколе и униште. Патризани су се огорчено борили све до ноћи, а тада су се, под заштитом мрака, повукли, неопажено, и преко села Петнице стигли у Пријездић.

У Пријездићу је 17. марта одржан састанак војних и политичких руководилаца Суворборског партизанског одреда. Састанку је присуствовао и члан Главног штаба Србије Мирко Томић, који је предложио да се одред растерети од извесног броја изнурених и оболелих бораца. Руководиоци одреда нису се сложили с таквим предлогом, изјављујући да је све људство одреда изнемогло и изнурено. Стога је одлучено да се сутрадан одржи конференција свих бораца одреда и пред њих изиђе с предлогом о даљем покрету и пробоју оних који могу да се крећу, а осталима да се саветује да се прикрију на сигурна места док се опораве, а онда у пролеће да продуже борбу.

На састанку бораца одреда сутрадан, 18. марта 1942. године, у име штаба Суворборског партизанског одреда формулисао је предлог Лука Спасојевић, политички комесар једне од чета. По том предлогу људство, које је способно за даљи марш, да продужи покрет и борбу, а остали борци да изостану, и да се склоне на поједина места да би се опоравили. Међутим, борци су такав предлог одбацили. Већина је била да сви наставе борбу пошто су подједнако изнурени и једнаких способности за даљи марш.

Непријатељ је опколио остатке Суворборског партизанског одреда. Отпочео је оштар напад непријатеља и убитачно дејство из његових многобројних оруђа. У покрету, под борбом, одред се нашао у селу Петници. Велики број бораца је изгинуо, неки су појединачно покушавали да се извуку из непријатељског обруча. Изаоловани, они су падали непријатељу у руке и на лицу места многи су стрељани. Мирко Томић констатовао је тог дана да је одред

распуштен. Томић се потом илегално пребацио у Београд где је радио као члан Покрајинског комитета Србије све до погибије 17. јануара 1943. године. Убијен је на улици после једне провале. Распуштањем 18. марта 1942. године престао је да постоји Суворорски партизански одред. У ствари, он је тог дана уништен. Само мали број бораца спасао се повлачећи се појединачно кроз маљенска беспућа.

То је био последњи партизански одред из састава Групне команде партизанских одреда, и истовремено последњи партизански одред западне Србије који се у најтежим условима ратовања херојски борио док није био уништен. После тога настаје друга и нова фаза оружане ослободилачке борбе у западној Србији. Настала је после окупљања партијских кадрова, стварања партијских организација и формирања нових борбених јединица. У западној Србији ослободилачка борба тиме је била продужена. Прилагођена је новим условима на бази огромних борбених искустава које је дала народна борба за ослобођење и за уништење свих непријатеља.

У „Билтену“ Врховног штаба Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије (број 17 — 18 — 19, јун — август 1942. године) дата је, у прегледу ратних операција Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије, висока оцена борби и жртава одреда западне Србије. Та оцена Врховног штаба гласи:

„У току читаве зиме партизански одреди западне Србије (Ваљевци, Колубарци, Тамнавопосавци и Космајци) водили су херојске борбе против огромно надмоћнијег непријатеља — Нијемаца, недићеваца, љотићеваца, четника Пећанца и Драже Михаиловића, као и руских бјелогардејаца. Нарочито су биле жестоке борбе у јануару, фебруару и марту. Скоро није било дана да ови јунаци нијесу водили борбу гладни голи, промрзли. Губици непријатеља су били велики и наши губици су знатни. Историја наше борбе за слободу ставиће јуначко држање ових бораца под најнеповољнијим условима на једно од првих мјеста. Напаћени српски народ неће никада заборавити ове јунаке који су гладни и голи по међави и мразу, чувајући се да не узму ништа од сељака, гинули за слободу, против пљачкашких и издајничких банди.“

Рад партијске организације ваљевског округа после непријатељске офанзиве и припреме за нову борбу

У ваљевском округу партијске организације биле су неуништене. У осталим окрузима западне Србије партијске организације углавном престале су да постоје после непријатељске офанзиве погибијом партијских радника или шиховим повлачењем у Санџак са партизанским јединицама. Истина, и у ваљевском округу комунисти су се налазили као борци у саставу одреда ваљевске територије, или су се, као партијски радници, кретали са одредима: многи су на поново окупираној територији били изоловани у илегалности склањајући се испред терора окупатора и издајника. У пр-

вим данима после непријатељске офанзиве, партијски рад на територији ваљевског округа био је жив и врло активан, али обављао се углавном на суженој слободној територији округа.

Ужасне мере одмазде на поново окупираној територији погодиле су у првом реду комунисте и све слободољубиве људе. Непријатељ је народ из овога округа масовно депортовао у логоре од Шапца и Бањице до Норвешке, стрељао, одводио породице комуниста и осталих бораца у затворе као таоце, тукао их и пљачкао имовину и палио домове.

Пошто снаге ваљевских јединица, и других које су се налазиле на ваљевској територији нису уништене првом непријатељском офанзвом, било је потребно народ обавештавати о непрекидности борбе и о неуништивости Комунистичке партије и ослободилачких снага. Партијске раднике који су се са својих територија повукли са јединицама и били у шиховом саставу, као и тамо где су се партијски радници склонили испред прогона, требало је инструкисати и вратити на терен да раде у народу и врше партијске задатке које је наметала даља борба и политика обавештавања јавности о правом стању ствари. Непријатељ је вестима о уништењу партизанских одреда и о коначној победи Немаца хтео да народ деморалише, да уништи веру и наду у ослобођење и да масе одврати од сваког покушаја отпора окупатору и издајницима.

Стога је већ 1. децембра 1941. године, одмах после поновне окупације територије западне Србије, изузев делова територије ваљевског округа, одржан састанак Окружног комитета Ваљева са инструкторима Покрајинског комитета Србије Милошем Минићем. Секретар Окружног комитета Обрад Стефановић погинуо је на Златибору повлачећи се са јединицама, док су чланове комитета Живорада Гајића и Милована — Мићу Радојевића раније ухватили четници и предали Немцима. Као један од првих организационих партијских аката било је конституисање новог Окружног комитета у чијем су саставу били: секретар Милан Китановић, а чланови Милка Минић, Милица Павловић, Сретен Читаковић и ЈБубомир Петровић — Мингеј. Извршена је и анализа војне и политичке ситуације, па је одлучено да се 4. децембра у селу Драгодолу одржи саветовање свих војних и партијских руководилаца партизанских јединица које су остале на територији ваљевског округа после продора непријатељских снага. На територији округа тада су били Ваљевски партизански одред, Мачвански партизански одред и Тамнавски партизански батаљон.

На саветовању у Драгодолу инструктор Покрајинског комитета Милош Минић, који је поднео реферат о војној и политичкој ситуацији насталој после непријатељске офанзиве и продора, истакао је да непријатељ, и поред окупације градских и других центара, као и великог дела територије западне Србије, није угушио устанак. Даљи политички и војни задаци били су: детаљно објашњавање новонастале ситуације сваком партизанском борцу и примена нове тактике герилских операција и препада на непријатељске логоре и рушење комуникација, као и подизање борбеног елана бораца, а и вршење политичке пропаганде у позадини.

Одржавање по селима зборова и других састанака, објашњавање настале промене после непријатељске офанзиве и губитка слободне територије доводити у везу са правим узроком, а то је издајство четника.

Неколико дана после одржавања саветовања у Драгодолу, на овај терен стиже члан Покрајинског комитета Мирко Томић — Селјак са директивама Врховног штаба и Централног комитета Комунистичке партије Југославије. На основу чињеница које је изложио Мирко Томић, Окружни комитет Ваљева у присуству делегата Покрајинског комитета Милоша Минића одржава састанак средином децембра 1941. године у Брезовицама. На састанку је одлучено да се формирају среска повереништва за срезове колубарски, ваљевски и подгорски, како би се оживео партијски рад на територији са које су се комунисти повукли са јединицама, уколико нису похватани, депортовани или побијени.

Именовани чланови повереништва, после обиласка територије, поднели су Окружном комитету извештај о терору и тешкоћама у раду, као и да нису могли постићи неке видније резултате. Стога је одлучено да се упути један партизански батаљон да прокрстари кроз села Колубаре и разобличи непријатељске вести о уништењу партизана. Извесном броју партијских радника, који ће поћи са батаљоном, помоћи ће се да доспеју до појединих села где би остали на политичком раду.

На овом маршу батаљон је имао више сукоба са четницима и Немцима.

Окружни комитет у то време кретао се са партизанским јединицама у области Маљена, Повлена, Сувобора и Медведника. Чланови Окружног комитета обилазили су партијске јединице по батаљонима и четама и прорађивали директиве Врховног штаба. Пошто се у то време осећала посебна потреба за штампом, Окружни комитет покреће лист „Партизан“ који се умножава у селу Брезовицама. Лист је почео да излази половином месеца децембра. У њему је објављен велики број реферата и делови књиге „Питања лењинизма“. У овој техници умножено је и неколико летака са информацијама, намењених народу и партизанима, о почетку офанзиве Црвене армије на источном фронту. Разни материјали у техници у Брезовицама умножавани су скоро свакодневно.

Рад Окружног комитета у то време био је ограничен на партизанске јединице и сужену слободну територију. Веза са Ваљевом била је врло отежана. Међутим, партијски рад требало је оживети баш у Ваљеву, а преко њега као центра, и на терену округа који су за рачун окупатора држале четничке снаге.

Половином јануара 1942. године стигао је курир Врховног штаба са писмом Централног комитета Комунистичке партије Југославије писаним још у децембру. Централни комитет писао је Окружном комитету у Ваљеву, инструктору Покрајинског комитета и Главном штабу народноослободилачких партизанских одреда за Србију.

Друго писмо Врховног команданта друга Тита од 8. јануара 1942. године за Окружни комитет Ваљева и инструктора Покрајин-

ског комитета Милоша Минића садржало је следеће податке: 1) да се Окружни комитет повеже са осталим окружним комитетима у Србији; 2) да се повеже са пунктом Покрајинског комитета у Београду, коме ће у препису доставити све материјале које је добио од Врховног штаба; и 3) што пре да достави овај и други материјал Окружном комитету Шапца, Окружном повереништву Аранђеловца, Окружном комитету Крагујевца, Окружном комитету Ужица, Окружном комитету Чачка, а преко Чачка Окружном комитету Краљева.

Окружни комитет је од Покрајинског комитета већ другом половином јануара 1942. године добио директиву о задацима партијских организација у партизанским јединицама.

Оживљавање партијског рада изразило се и у успостављању веза Окружног комитета и политичких радника из партизанских јединица са свим симпатизерима народноослободилачког покрета на терену, који постају илегални радници. У Брезовицама је одржан састанак комуниста, у Ваљево је упућен Драгиша Ћебић, из Јовања да успостави везу са Животом Ђермановићем, адвокатом, и сакупи новости. Тада је остварено још неколико политичких састанака који су значили обнављање веза и рада под најтежим условима на терену.

У Окружни комитет Ваљева 19. фебруара 1942. године, а то је у време пошто су, после саветовања на Маљену 13. фебруара одреди Посавотамнавски, Ваљевски и Суворборски упућени на разне правце ваљевског и београдског округа, стигао је курир Централног комитета и донео писмо којим се ставља на дневни ред испитивање могућности за пребацивање једне бригаде из Босне у Србију. Курир је због овога питања, преко Окружног комитета Ваљева, имао да дође у везу са Покрајинским комитетом у Београду.

На састанку Окружног комитета у селу Лесковицама, одржаном 18. фебруара 1942. године, констатоване су тешкоће у раду зато што Окружни комитет нема везе са широм територијом округа, нарочито са Ваљевом. Стога је одлучено да се пређе на илегалан рад, и да се чланови Комитета упуте у разне крајеве округа. За илегалан рад у Ваљеву одређен је Љубомир Петрогаћ — Мингеј, за рад у селима ваљевског среза Милица Павловић, а за рад у селима Колубаре Сретен Читаковић. Распоред за илегалан рад укључио је и остале чланове Окружног комитета, и самог делегата Покрајинског комитета Милоша Минића. Упућени чланови Окружног комитета на илегалан рад одвојили су се од Суворборског партизанског одреда на Буковима 19. фебруара 1942. године.

Љубомир Петровић у Ваљеву није затекао ниједну партијску организацију. Комунисти, који су преживели прогоне, нису партијски радили. Љубомир Петровић је по доласку у Ваљево убрзо, прво, формирао Месни комитет Ваљева, а на основу одлуке Окружног комитета у Лесковицама. За секретара Месног комитета одређена је Каја Мутић, студент права, а за чланове Љубомир Петровић — Мингеј, задужен и за рад на организовању СКОЈ-а, Милевоје Бјелица, свршени ученик средње пољопривредне школе, Миле Ристић, радник, и Стеван Вукосављевић, обућарски радник.

На основу инструкција, које је добио пред полазак у Ваљево од секретара Окружног комитета Милана Китановића и инструктора Покрајинског комитета Милоша Минића, Љубомир Петровић, после формирања Месног комитета, организује везе са територијом целог округа и ствара технику за умножавање партијског материјала. Ваљево има да постане центар веза и за информисање Окружног комитета о приликама и стању у округу, на ширем подручју Србије и на фронтovima.

Члан Окружног комитета Љубомир Петровић већ крајем фебруара умножава партијски материјал и информације, и почиње да их растура. Комунистичка партија у Ваљеву имала је огроман утицај, што је Месном комитету омогућавало рад у народу. У Ваљево долази и неколико партизана који су, по налогу Окружног комитета пребачени у град на илегалан рад. Стварају се упоришта и групе активиста. Услед недоласка на састанке Миле Ристић је искључен из Месног комитета.

Активан партијски рад у Ваљеву створио је уллове и да се формирају партијске организације. У првој половини марта 1942. године Месни комитет у Ваљеву створио је три партијске организације, а половином марта успоставио редовну везу са Покрајинским комитетом у Београду у Златиборској улици.

Тако, у данима када су партизански одреди престали да постоје, рађају се и учвршћују нове партијске организације у Ваљеву. Месни комитет успева да повеже цео ваљевски округ, да дође у везу са Покрајинским комитетом у Београду и ради на остварењу веза са скружним партијским организацијама околних терена. Неуништива Комунистичка партија Југославије на терену ваљевског округа, под руководством делегата Покрајинског комитета Милоша Минића, тако је започела нову политичку и организациону активност као услов за поновно покретање оружане борбе против немачког окупатора и издајника свих врста.

Треба констатовати да је овај рад започет у време када је опште стање на терену ваљевског округа, као и читаве западне Србије било врло тешко. У данима уништења Посавотамнавског и Суворборског одреда и преласка остатака Ваљевског партизанског одреда у Босну, непријатељ је постао још оснионији и крволочнији. Интернирања, хапшења и убијања грађана који су имали ма какве везе са народноослободилачком борбом, или су били под сумњом, вршена су свакодневно и на заиста заетрашујући начин. Трагано је за рањеним и промрзлим партизанима који су се скривали. По правилу они су убијани на месту где су надлежни. Грађани који су их скривали излагани су прогонима, одвођени у логоре и убијани, а њихова имовина уништавана.

Рад партијске организације у тим условима, иако је био веома отежан, наелањао се на огроман углед и популарност коју је Комунистичка партија имала у народу, и на перспективу борбе против окупатора и издајника у коју народна вера никада није била поколебана.

Док је Суворборски партизански одред тих дана месеца марта 1942. године водио борбу са четницима у Славковици, у одред је

стигао члан Окружног комитета Сретен Читаковић са илегалног рада у Колубари. Код Којића кућа у Славковици Сретен Читаковић подносио је извештај о условима за илегалан рад у Колубари и 0' постигнутим резултатима. Читаковић је постигао један значајан политички успех. У Цветановцу дошао је у везу, преко Јовише Радојевића, из Липља, са члановима Окружног комитета Аранђеловца.

Међутим, у току извештавања, Мирко Томић, и не саслушавши Читаковића до краја, наређивао му је да иде у Горњи Лајковац и испита да ли је дошло неко оружје из Београда. На овакво Томићево иступање реаговао је делегат Покрајинског комитета при Окружном комитету Ваљева Милош Минић рекавши да се на такав начин не чувају партијски кадрови а поготову члан Окружног комитета. Том приликом Милош Минић изјавио је да су одлуком Окружног комитета сви његови чланови упућени, по утврђеном распореду, на илегалан рад у циљу повезивања и организовања комуниста и припадника народноослободилачке борбе, и предузимања нових оружаних операција. У смислу те одлуке чланови Окружног комитета Сретен Читаковић и Милка Минић, заједно с њим, као инструктором Покрајинског комитета, треба да крену на илегалан рад у села Колубаре.

И већ истог дана увече Милош Минић и чланови Окружног комитета Сретен Читаковић и Милка Минић упутили су се у колубарска села, где је Читаковић испитивао услове за илегалан рад. Стигли су у село Цветковац, где су у кући једног симпатизера оставили исцрпenu покретима и напорима Милку Минић, а њих двојица отишли у Бољановић ради успостављања даљих веза.

Милка Минић је ту ухваћена. Жандарми су је тукли и газили. Покупили су њене ствари и два филма са снимцима из одреда, и спровели је у Љиг, у жандармеријску станицу. Из Љига спроведена је у среско начелство у Горњи Милановац, а одатле упућена у логор у Крагујевац. На захтев специјалне полиције спроведена је у Београд а из Београда у Ваљево, где је било више ухапшених партизана после нестанка одреда. Полиција је сматрала да ће се о њој нешто сазнати у истрази која се води у Ваљеву, суочењима и другим доказима које је полиција прибављала. Међутим, Милка Минић издржала је све тортуре истраге, а на суочењима порицала да познаје оне који су пред њу извођени. У затвору је била под лажним именом.

Покрајински комитет за Србију, обавештен о хватању Милке Минић, дао је инструкције Окружном комитету Ваљева да предузме све мере како би је ослободио. Поред осталог, Покрајински комитет предлагао је да се ослободи затвора помоћу новца за што је обезбедио средства. О томе је писано Окружном комитету 29. маја 1942. године.

Међутим, Милка Минић успела је да побегне из затвора без ичије помоћи. Једног јутра, док се у затворском дворишту умивала после саслушавања које је трајало читаве ноћи, а жандарми били у међусобном разговору изишла је на улицу понашајући се као једна од жена, чистачица или других радница, које туда свакоднев-

но пролазе. У граду се склонила у кућу у којој је становао др Бранко Кеслер. Град је одмах блокиран и претресане су све зграде.

Тек када су се потере смириле, Милка Минић је напустила Ваљево и састала се са члановима Окружног комитета у Жабарима. По одлуци Окружног комитета она је са територије ваљевског округа потом упућена на рад у Шумадију.

Судбина бораца из 1941. године, који су стицајем прилика морали да се прикривају на територији округа и остану без партијских веза, углавном била је врло тешка. Мирко Николић, политички комесар једне колубарске чете, иако је био сакривен, ухваћен је и стрељан; Лука Спасојевић, такође политички комесар чете, био се забарикадирао и изгубио везу са партијском организацијом; Вуле Матејевић, из Гуњице, био је упозорен да су жандарми дознали за његово склониште, али он није променио место, ухваћен је и спроведен у шабачки логор; и тако даље.

Карактеристично је да су на дан 27. марта 1942. године, као прве годишњице антихитлеровског пуча у Југославији, јавно обешени у Ваљеву Стеван Борота и Јосип Мајер, у Убу Света Поповић и Добросав Симић, у Обреновцу Владимир Аксентијевић и Будимир Давидовић, док је 22. маја обешен у Ваљеву Стеван Филиповић.

Уништење кадрова отежавало је рад партијске организације и захтевало повезивање са новим снагама. У смислу јачања партијске активности одржана је 6. априла 1942. године, у кући Ранка Кузмановића у Жабарима, седница Окружног комитета Ваљева на којој је, поред осталог, и попуњен комитет, пошто је Милка Минић била ухваћена. Реорганизовани комитет Ваљева потом је имао следећи састав: секретар Милица Павловић, а чланови Живорад Гајић, опанчарски радник, Сретен Читаковић, опанчарски радник, Каја Мутић, студент права, и Љубомир Петровић — Мингеј.

Два дана после седнице Окружног комитета, 8. априла 1942. године, по инструкцијама Милоша Минића, формирано је Среско партијско повереништво за Колубару. Упутства повереништву за рад дао је, на седници од 8. априла у Санковићу, у кући Живка Лалсвића, делегат Покрајинског комитета Минић.

Среско партијско повереништво за Колубару и Месни комитет Ваљева били су две активне партијске организације на територији ваљевског округа које су створиле неколико партијских ћелија у Ваљеву и селима колубарског краја.

Многи комунисти и припадници народноослободилачког покрета били су појединачно везани за партијску организацију, док је изван број илегалних радника у то време био без партијске везе, која је касније остварена. У овом периоду било је 47 чланова Комунистичке партије организованих у партијским јединицама, без чланова Окружног комитета.

Нови Окружни комитет Ваљева и делегат Покрајинског комитета Милош Минић сву политичку активност усредсредили су у правцу стварања услова за формирање новог одреда на територији ваљевског округа. Политички рад са комунистима и у маси народа

ваљевског округа проширен је на одржавање партијске везе са Шумадијом и комунистима чачанског округа. После тога, у току 1942. године, формиран је нови ваљевски партизански одред који је добио име Жикице Јовановића — Шпанца.

Са пролећем 1942. године завршава се једно историјско поглавље оружане борбе западне Србије. Активношћу организација Комунистичке партије, под најтежим условима окупације и терора Немаца и издајника, организују се нове јединице и поново отпочиње борба, а у Босни, и у другим крајевима Југославије, Народноослободилачка војска и партизански одреди израстају у бригаде и дивизије и под командом друга Тита воде победоносне борбе против свих окупатора и свих врста издајника.

Док су се, крајем новембра и почетком децембра 1941. године, партизанске јединице округа Шабац, Ужице, Чачак и Краљево, после знатних губитака, повукле у Санџак, дотле су борци ваљевског округа више од три месеца, све до марта 1942. године, под најнеповољнијим условима водили крваве борбе, и историјску славу устанка и борбене револуционарне традиције западне Србије оставили у аналима наше народноослободилачке борбе и народне револуције као херојску величину једног краја који је сваком окупатору дао достојан одговор, како је рекао друг Тито одређујући западну Србију да створи прву слободну територију.